

Aytən HÜSEYNLİ

AMK-nın magistrantı

Elmi rəhbər: Ülkər Əliyeva

Sənətşünaslıq üzrə elmlər doktoru, professor

Ünvan: Yasamal rayonu, Ə.Ələkbərov küç.7

E-mail: huseynliayten1988@gmail.com

DOI: 10.62440/AMK2024-1.s.58-67

PİKƏ AXUNDOVANIN “MƏHSƏTİ” OPERASININ DRAMATURGIYASI

***Xülasə:** Məqalə musiqi Pikə Axundovanın tarixi mövzuya müraciət edərək yaratdığı “Məhsəti” operasına həsr olunub. Musiqi praktikasında son illərdə bütün sosial-mənəvi mürəkkəbliyi ilə “xalq və tarix” problemini gündəmə gətirən bəstəkarın opera konsepsiyası təqdim olunur. Məqalədə operanın yaranması və dramaturgiyası barədə bəhs olunur.*

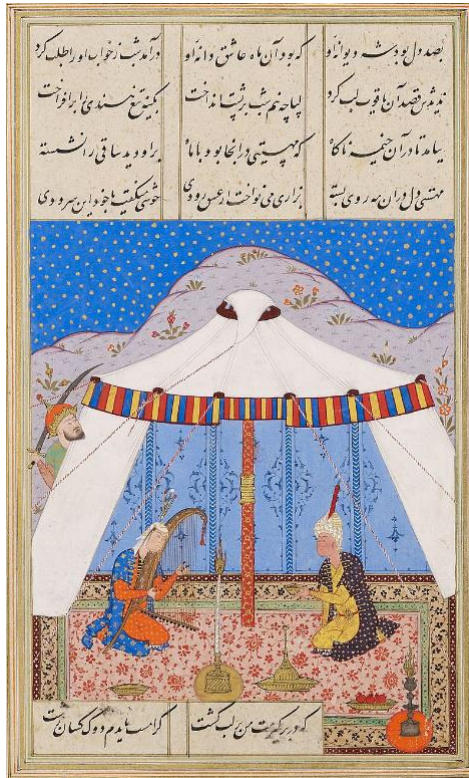
***Açar sözlər:** Pikə Axundova, Məhsəti Gəncəvi, opera, bəstəkar, obraz, dramaturgiya*

Pikə Axundova Azərbaycanın tanınmış bəstəkarlarından biridir. Onun musiqisi öz müasirliyi və humanistliyi ilə seçilir. Bəstəkarın bütün yaradıcılığı, sözsüz ki, dahi Üzeyir Hacıbəylinin əməyi sayəsində təşəkkül tapmış bəstəkarlıq məktəbi, Qara Qarayev və Arif Məlikov məktəbinin qoyduğu böyük ənənələrlə davam edir. O, müxtəlif janrlarda çalışmış və simfonik, instrumental, vokal yaradıcılığı, musiqili səhnə əsərləri yaratmışdır.

Pikə Axundovanın “Məhsəti” operası onun yaradıcılığında mühüm yer tutur. 27 sentyabr 2019-cu il tarixində M.F. Axundov adına Azərbaycan Dövlət Opera və Balet Teatrının səhnəsində “Məhsəti” operasının premyerası olmuşdur. Bu opera tamaşaçılar tərəfindən hərarətlə qarşılanmışdır. Operanın yaradılmasına bəstəkarın Məhsəti Gəncəvi poeziyasına böyük marağı təkan vermişdir. Pikə xanım hələ 2013-cü ildə Məhsəti Gəncəvinin 900 illik yubileyində Alim Qasimov, Azər Zeynalov, Samir Cəfərov, Aygün Bayramova, Nəzakət Teymurova, Ramil Qasimov və başqaları kimi gözəl musiqiçilərin ifasında gözəl şairənin rübailərinə bir sıra mahnı və romanslar yazıb.

Hər bir xalqın tarixində adları hər zaman böyük qürurla çəkilən, nəsildən-nəslə ötürülən şəxsiyyətlər var. Öz millətinin ən yaxşı nümayəndəsi olan bu adlar nəsillərin yaddaşına əsaslandığı qüdrətli tək ağacın kökləri kimidir. Azərbaycan xalqı üçün dünyası sevgi lirikası ilə dolu olan kövrək qadın Məhsəti Gəncəvinin şeirlərində öz əksini tapmış adı onun tarixi-mədəni yaddaşında əbədi olaraq qalacaqdır.

Türk mənşəli iki farsdilli şairə – Məhsəti Gəncəvi və Cahan Mələk Xatun müsəlman İntibahının (təxminən VIII əsrin ortalarından XIII əsrin ortalarına qədər olan tarixi dövr) əsl incilərində çevrilmişdilər. Məhsəti təkcə şairə, şahmat ustası kimi deyil, həm xanəndə [5 s.43,], həm də musiqiçi, arfa, ud, tar [4, s.12] ifaçısı kimi tarixə düşüb. Məhsəti ən çox çəngdən bəhs edir və bu, şairənin ən sevimli musiqi alətinin çəng olduğu qənaətinə gəlməyə imkan verir [1, s.94, s.109, s.134]. Operada qəhrəmanların ariyalarında Məhsətinin rübailərindən istifadə edilib.

*Hüseyn ibn İsmayıl Qazurgahinin (“Məcəlis əl-üşşək”)
 (“Aşıqlar məclisləri”) kitabından Məhsəti və Əhməd Səncər şəkli (1552 ç.)
 (The Bodleian Libraries, University of Oxford, MS Ouseley Add. 24, fol. 170r.)*

Məhsəti Gəncəvinin əksər əsərləri dövrümüzə qədər gəlib çatmamışdır. Qalanlar 13-17-ci əsrlərə aid müxtəlif kitab və tumarlardan, əsasən “Əmir Əhməd və Məhsəti” dastanından toplanmışdır. Bu dastanın tarixi əsası var. Bildiyiniz kimi, çoxlu pərəstişkarları olan Məhsəti Gəncə Xətibinin oğlu Əmir Əhməd Tacuddin bin Xətiblə evlənmişdir. Həmdullah Mostofi (1281-1340) qeyd edir: “*İbn Xətib Gəncə: Bəli, Tacuddin Əhməd Qəznəli Sultan Mahmudun müasiri idi. Onun yaxşı sözləri var. Onun sevimli Məhsəti ilə debatları xüsusilə xoş olmalıdır*” [8].

Məşhur dastandan başqa, Məhsəti obrazı romantik nağılların qəhrəmanı kimi təqdim edilmişdir ki, bunlardan ən qədimi sufi şairi Nişapurlu Əttarın “İlahi-namə”sidir [6, s.85]. Tarixdə deyilir ki, Məhsəti Səlcuq hökmdarı Əhməd Səncarin sarayında (13-cü əsrin əvvəlləri) xanəndə olub. Bənzər bir hekayəni 13-cü əsrin sonlarında Abdullah Cauhəri “Qəsidi-ye Hauliya”ya verdiyi şərhə təsvir etmişdir. Lakin Əttarın “İlahi-namə”sindən götürülməmişdir [6, s.85].

Təbii ki, dahi Nizaminin gənc müasirinin belə parlaq obrazını Azərbaycan mədəniyyət xadimləri öz yaradıcılığında qeyd etməyə bilməzdi. Məhsəti Gəncəvi obrazı ilk dəfə Azərbaycan səhnəsinə 1942-ci il avqustun 16-da Mehdi Hüseynin “Nizami” pyesi əsasında hazırlanmış tamaşada (Nizami Gəncəvinin 800 illik yubileyi münasibətilə Azərbaycan Dram Teatrının səhnəsində) çıxıb. Şairənin titullu qəhrəman obrazı Azərbaycan şairəsi Kəmalə Ağayevanın “Məhsəti” tamaşasının əsasını təşkil edib (Naxçıvan Dövlət Musiqili Dram Teatrının səhnələşdirdiyi pyes əsasında tamaşanın premyerası 1964-cü il oktyabrın 24-də olub).

Bəstəkarlar arasında Nigar Rəfibəylinin Məhsətiyə həsr etdiyi şeiri əsasında Məhsəti obrazına ilk müraciət edən Ərtoğrul Cavid olmuşdur. XX əsrin birinci yarısının ictimai-siyasi hadisələri, E.Cavidin faciəsi və bəstəkarın vəfatı ilə əlaqədar “Məhsəti” operası yarımçıq qalmışdır. Daha sonra Elnarə Dadaşovanın operasını qeyd edirik. Qeyd olunur ki, opera səhnələşdirilmədiyinə və bəstəkar operanın musiqi materialını qorumadığına görə bu opera itmiş hesab edilə bilər.

Beləliklə, Pike Axundovanın “Məhsəti” operasını haqlı olaraq opera səhnəsində tamaşaya qoyulan böyük şairəyə həsr olunmuş ilk opera hesab etmək olar (operanın yaradılması ideyasının və layihəsinin müəllifi Ramil Qasımovdur). 2019-cu ildə Azərbaycan Dövlət Akademik Opera və Balet Teatrının səhnəsində baş tutan operanın premyerası tez bir zamanda yerli mədəniyyət layihələrindən birinə çevrildi. Bu əsərin unikalığı gender aspektində, simvolizmindedir. İlk dəfə olaraq qadın şair Məhsəti Gəncəvinin taleyindən operada qadın bəstəkar Pike Axundova, libretto müəllifi qadın ssenarist, yazıçı Leyla Qədirzadə və qadın baş ifaçı İnarə Babayeva birləşdirildi.

Bəstəkar özü qeyd edir ki, onun arzusu yaradıcılığa baletlə başlamaq olsa da, bu istəyinə nail ola bilməmiş və yaradıcılığa ilk böyük musiqi əsəri olan operayla başlamışdır. Şərhin opera yazan qadın bəstəkarlarının sırasına daxil olan Pike Axundovanın yaradıcılıq fəaliyyəti çoxşaxəli olub bir-biri ilə üzvi surətdə bağlıdır.

Operanın yazmaq istəyinin necə yarandığı barədə bəstəkar öz fikirlərini məqalə müəllifinə belə açıqlayır: *“Mənim hər zaman Məhsəti Gəncəvi yaradıcılığına dərin sevgim olub. Azərbaycan poeziyasının ən məharətli rubai ustalarından biri olan Məhsəti Gəncəvi o dövrün mütərəqqi şairlərindən biri kimi tanınmışdır. Şeirləri insana və hisslərinə dərin bir sevgi ifadə edir və səmimiyyət, təbiiyyət, və canlılıq kimi keyfiyyətləri əks etdirir. Çox müdrik bir xanım olan Məhsəti Gəncəviyə ürəyimdə həmişə sevgi olmuşdur. Lakin opera Ramil Qasımovun təklifi əsasında yazılıb. Məhsəti Gəncəvi yaradıcılığıyla tanışlıq birbaşa olmamışdır.*

Bildiyimiz kimi 2013-cü ildə Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev cənabları Məhsəti Gəncəvinin 900 illik yubileyinə həsr olunması ilə əlaqədar olaraq qeyd olunub ki, tədbirlər planı həyata keçirilsin. Bu tədbirlər planının həyata keçirilməsində mənim də bir neçə mahnı və romanslarımdan ibarət bir disk hazırlandı və bu disk 2013-cü ildə Azərbaycan Respublikası Prezidenti cənab İlham Əliyevin sərəncamına əsasən Heydər Əliyev fondunun təşkilatçılığı ilə Məhsəti Gəncəvinin 900 illik yubileyi münasibəti işıq üzü gördü. 2013-cü ildə işıq üzü gördü. Burada olan bütün əsərlər mənə məxsus idi. Məhsəti yaradıcılığına bələd olsam da, məhz həmin silsilə üzərində işləyərkən bu şairəni özüm üçün yenidən kəşf etdim. Onun daxili dünyasına aşıq oldum. Əsərlərdən ikisini Ramil Qasimov ifa edirdi. Lakin bundan düz 5 il sonra bəstəkar bu operanı yazmışam. 2018-ci ildə opera üzərində işləməyə başladım və 2019-cu ilin sentyabrında isə operanın premyerası baş tutdu və opera səslənməyə başlandı”.

Opera səhnəyə qoyulana qədər bəstəkar bir neçə əsərində opera üçün yazdığı nümunələrdən yararlanmışdır. Belə ki, 2013-cü il Məhsəti Gəncəvi ilində mahnı və romans silsiləsindən ibarət olan diskdə iki nümunə – Əmir Əhmədin romansı və ariozosunu istifadə etmişdir. Əməkdar artist Ramil Qasimovun ifasında səslənən bu iki mahnı-romansı bəstəkar operaya əlavə etmişdir. Operanın librettosunu Ramil Qasimovun təklifi ilə Leyla Qədirzadə yazmışdır. Mövzu tarixi hadisələri əks etdirir. Quruluşçu rejissor və Məhsəti obrazını yaradan İnarə Babayeva, quruluşçu baletmeyster, Xalq artisti Təranə Muradova, xormeyster Şəhla Ələkbərova, geyim üzrə rəssam Əməkdar incəsənət xadimi Fəxriyyə Xələfova, Xanəndə qız rolunun ifaçısı Əməkdar artist Fərqanə Qasimova və digər iştirakçılar sanki Məhsəti ilə müasir dövr xanımları arasında bir mənəvi körpü yaratmağı qarşılarına məqsəd qoyublar.

“Məhsəti” operası lirik-psixoloji operadır və kamera operası janrına aid edilə bilər. Qeyd etmək lazımdır ki, 20-ci əsrdən başlayaraq ümumilikdə incəsənətdə, xüsusən də musiqi sənətində ümumi bir tendensiya – “kiçik forma” (təqdim olunan materialın, əsərin qısalığı, aforizm xüsusiyyəti) istəyi yaranmışdır. İyirminci illərdən bəri opera və balet janrlarının kiçik çeşidləri bəstəkarların böyük marağına səbəb olaraq davamlı yüksəliş dövrünü yaşadı. “Kiçik forma” operasına misal olaraq B.Bartokun birpərdəli “Göy saqqal hersoqun qəsr” (1911), Q.Puccininin “Plaş”, “Anjelika bacı”, “Cianni Skikki”ni triptixi. Şiççi” (1918), P.Hindemitin – “Qatil qadınların ümididir” (1919), “Nuş-Nuşi” (1920) və “Müqəddəs Suzanna” (1921) kimi operalarını, İ.Stravinskinin “Mavra” operasını (1921-1922) və s. qeyd etmək olar. 50-ci illərdə bu tip operalar musiqişünaslıqda kamera operaları kimi müəyyən edilirdi. Bir sıra ölkələrdə onun problemlərinə həsr olunmuş kamera operası festivalları, müxtəlif yaradıcılıq görüşləri, seminarlar keçirilir. Kamera operalarının istehsalı üçün xüsusi teatrlar və opera teatrlarında kiçik səhnələr açılır. Müasir musiqili teatrın perspektivli istiqaməti kimi kamera operasının inkişafına

marağı müxtəlif ölkələrin musiqi ictimaiyyəti tərəfindən vaxtaşırı keçirilən ən yaxşı kamera operası müsabiqələri də təsdiq edir.

Birpərdəli operalarda da hərəkəti şəkillərə, səhnələrə, epizodlara bölmək olar. Belə operanın müddəti çoxpərdəlikdən xeyli azdır. Bir pərdəli opera miniatur ölçüsünə baxmayaraq, dramaturgiya və arxitektonikası inkişaf etmiş tam hüquqlu musiqi orqanizmidir və janr müxtəlifliyi ilə seçilir. “Böyük” opera kimi, o, uvertürə və ya giriş ilə başlayır, solo və ansambl nömrələrini ehtiva edir.

Operanın kiçik janr müxtəlifliyinin həyat qabiliyyətinə dair şübhələr keçmişdə qaldı. Kamera operasının ənənəvi çoxpərdəli opera ilə praktiki olaraq “bərabər şəraitdə” yanaşı mövcud olduğu bu gün musiqi elminin vəzifəsi dramaturgiyanın daxili qanunauyğunluqlarını və müəyyən janr çeşidinin formasını onun nisbətən kiçik zaman miqyasından irəli gələrək müəyyən etməkdir.

Azərbaycan bəstəkarları arasında təəssüf ki, “kiçik forma” operası bəstəkar yaradıcılığının diqqət mərkəzindən kənarda qalıb. Yalnız bir əsərin adını çəkə bilərik – o, müəllimi Boris Zeydmanla birlikdə İkinci Dünya Müharibəsinin birinci ilində – 1941-ci ildə yazılmış “Xalqın qəzəbi” operasını təqdim edən Əfrasiyab Bədəlbəylinin operasıdır (libretto müəllifləri İ.Oratovski və Ə.Məmmədخانlı). Bu operanın süjetinin Azərbaycana heç bir aidiyyəti yox idi və bütün süjet xətti yalnız Sovet İttifaqının müəyyən sərhəd kəndinin sakinlərinin nasist işğalına qarşı müqaviməti ətrafında cəmlənmişdir. Elə həmin ildə Ə.Bədəlbəylinin və B.Zeydmanın “Xalqın qəzəbi” operasından əlavə, hərbi mövzuda və xalqın qəhrəmanlıq şücaətinə həsr olunmuş ikinci birpərdəli operanın – M.Kristul və M.Vaynşteynin “Signal” operası (libretto L. Zaltsman) premyerası da olub.

Yuxarıda qeyd olunduğu kimi, operanın süjetini Məhsətinin həyatı haqqında XIII əsrdə yazılmış “Məhsəti və Əmir Əhməd” dastanının motivləri təşkil edir. Bu dastanın müəllifi XIII əsrdə yaşamış Azərbaycan şairi və alimi Abdulla Cövhəri Zərgər Təbrizidir və buradakı qəhrəmanlar, o cümlədən şair Əmir Əhməd, Gəncə şahı (Sultan Məhəmməd) və II Gəncə şahı (Sultan Mahmud) real şəxsiyyətlərdir. Bu baxımdan sözügedən operalardakı hadisələr Məhsəti və Əmir Əhmədin sevgisi, həyat tərzini, ətraf mühiti, dövrün mədəniyyəti, kral saraylarındakı qəbulları, şairin yaradıcılıq uğurları ilə əlaqədardır. Bununla birlikdə, dastan və opera librettosu arasında bəzi fərqlər var. Bunu P.Axundovanın “Məhsəti” operasının librettosu əsasında qeyd edə bilərik.

Birpərdəli quruluş və opera janrının özünəməxsusluğu dastanın ardıcıl povestini açmağa imkan vermir. Məhsəti və Əmir Əhmədin doğulması və təhsili; onların ilk görüşü, sevgililərin yolundakı maneələr; Məhsəti və Əhməd Əmirin bacarıqlı şahmatçılar kimi üzə çıxmasını əks etdirən epizod; şahmat oyunu və Əmir Əhmədin hökmdar üzərində qələbə çalması, eləcə də Məhsətinin poetik yaradıcılığının özəlliyi – onun rübailərində yalnız Əmir Əhmədin deşifrə edə bildiyi məxfi məna (poetik semantik tapmacaya bərabər) “gizlətmək” və s. Müəlliflər operada yalnız Məhsəti ilə Əmir Əhmədin məhəbbətini, onların toyunu, Sultan

Səncərin əmri ilə Məhsətinin tutulmasını, aşıqların ölümü və Məhsəti ilə Əmir Əhmədin sevgisinin ölməzliyini qoruyub saxlamışlar.

Əslində, operanın süjetində iki dünyanın – “Məhsəti ilə Əmir Əhmədin xoşbəxt məhəbbəti” (Gəncənin mədh mühitində və aşıqların toyu şərəfinə janr-məişət səhnəsi) aydın fərqləndirilir. Operanın quruluşu birpərdəli olmasına baxmayaraq, dörd səhnəyə bölünür. Səhnə hərəkəti dramaturgiyasının inkişafı klassik sevgi üçbucağı - Məhsəti, Əmir Əhməd və Sultan Səncər üzərində qurulub. Beləliklə, “Məhsəti” operasının dramatik əsasını “qütb münaqişəsi” (İ.Topilinanın termini) təşkil edir. Opera üç növ dramatik münaqişədən ibarətdir:

1. Klassik sevgi üçbucağının (Məhsəti – Əmir Əhməd – Sultan Səncər) sxemi üzərində qurulmuş mərkəzi sevgi konflikti;
2. Hökmdar – Şair münaqişəsi; (Qeyd 1)
3. Qəhrəmanı həyatla ölüm arasında seçim etməyə məcbur edən psixoloji (daxili) münaqişə – insanlar və onun taleyi arasındakı münaqişənin bir növ alleqorik təəcəssümü kimi qələmə verilir.

Onu da qeyd etmək lazımdır ki, Pikə Axundovanın operasında səhnə hərəkəti inkişaf etdikcə iki semantik sahənin – sevgi və ölümün qarşıdurması Zaman və Əbədilik anlayışlarına yaxınlaşır. Süjet elə qurulmuşdur ki, operanın əsas qəhrəmanları bizə dərhal tarixi hadisələrin iştirakçıları kimi görünməzlər - onlar hadisəyə “daxil olunurlar”. Beləliklə, “zaman axını” (I və II şəkil) “tarix vaxtı”na (III şəkil “İllər ötür” librettosunda qeyd) daxil olur və sonra yenidən “əbədiyyət”ə çevrilir (IV şəkil). Bu konsepsiyanı açmaq üçün bəstəkar qütb tərifləri olan üç misradan istifadə edir: lirik xətt, dramatik xətt və mənəvi-etik xətt.

Beləliklə, P.Axundovanın “Məhsəti” operasının səhnə fəaliyyətinin dramatik inkişafı təqdim olunur:

1-ci şəkil – Ekspozisiya (Səhnəyə giriş, Məhsəti və Əmir Əhmədin sevgisinin açıqlanması);

2-ci şəkil – Hərəkətin başlanğıcı (Sultan Səncərin təqdimatı və Məhsətinin tutulması);

3-cü şəkil – Dramanın kulminasiyası və sonu (dramanın əsas iştirakçıları üçlüyü – Məhsəti, Əmir Əhməd və Sultan Səncər)

4-cü şəkil – Koda-Apofeoz (Ölümsüzlük).

Operanın leytmotiv sistemi dramatik hərəkətin sona çatmasına kömək edir. “Kiçik” birpərdəli formasına baxmayaraq, bəstəkar öz operasında solo, ansambl, xor və rəqs nömrələrindən ibarət böyük operanın bütün atributlarından istifadə etmişdir. Bəstəkarın fikrincə, opera janrı musiqi mətninin vahid məkanında bütün ən mühüm komponentlərin (obrazlı-semantik, konstruktiv-məntiqi, dramatik və leksik silsilələr) uzlaşdırıldığı çoxsəviyyəli sistemdir.

Operanın bütün kompozisiya planı elə inkişaf edir ki, demək olar ki, real vaxtın axım hissini yaradır. Onda aktiv hərəkət axını uzun “sürüklənən” “sükut”

səhifələri ilə, ayrı-ayrı səhnələrdə səhnə fəaliyyətinin “hadisələrinin” sürətləndirilmiş axını kulminasiya nöqtələrində onların ləngiməsi ilə əvəz olunur. Eyni zamanda, operanın bütün tematik mövzusu vahid mərkəzləşdirilmiş sistemə tabe olduqda, davamlı (fasiləsiz) simfonikləşdirmə ilə yanaşı, bəstəkar diskret-davamlı aspektdən fəal şəkildə istifadə edir. Baletdə simfonik fraqmentlərə əlavə olaraq, müstəqil, yerli tematizm var. N.A.Rimski-Korsakov musiqi və səhnə əsərlərində vurğulayırdı: *“Pilləkənlərin müxtəlif, dəbdəbəli keçidlərə və otaqlara aparması üçün” işin dəstəkləyici, melodik cəhətdən zəngin anları ilə aralıq, gəzinti anlarının ağılabatan birləşməsinin zəruriliyi olmalıdır. Əks halda “yalnız girişdən çıxışa aparan pilləkəndən ibarət olan bina” ucalmazdı”* [3, s. 162].

Beləliklə, P.Axundovanın “Məhsəti” operasının kompozisiya planında əgər əsas personajların dramının üzə çıxdığı fonda bütün ətraf və tarixi mühit statikdirsə (məsələn, operanın 1 şəklini – operanın giriş xoru “Çimdim Gəncə çayında, baharında, yayında”, Nizaminin “Bu dünya nemətləri qarşısında” monoloqu, xanəndə qızın ifasını göstərmək olar), sonra Məhsəti, Əmir Əhməd və Sultan Səncər obrazları daxilən zəngin və dinamikdir.

Sırf musiqi nöqtəyi-nəzərindən operanın statik təbiəti fərdi nömrələrlə, dinamizmi isə ansambl nömrələri (duetlər, triolar) ilə müəyyən edilir, hərəkətin emosional əsasını açır. Xüsusilə vurğulamaq lazımdır ki, onun leytmotiv sistemi operanın başdan-başa inkişafında böyük rol oynayır. Eyni tematik komplekslərin vaxtaşırı qaytarılması “Məhsəti” operasının bütün strukturunun “bərkiməsində” kömək etməklə yanaşı bütün hallarda əsərin dramatik konsepsiyasının nəticəsidir.

Ümumilikdə operanın səhnə hərəkətinin lirik inkişaf xətti ilə bağlı iki əsas leytmotivi var. Bu, Məhsətinin və Əmir Əhmədin leytmotividir. P.Axundovanın fikrincə, ikinci leytmotivi məhəbbət leytmotivi kimi də şərh etmək olar. Bu leytmotivlər operanın Uvertürasında iki dəfə ifa olunur.

İnsanın mənəvi dünyası, bəstəkarın fikrincə, ilk növbədə, lirikanın incə çalarlarıdır. İnsan həyəcanları ən çox hissələrin incə daşqınlarında üzə çıxır. Məhsəti leytmotivinin ilk səslənməsi məhz bu tremoloda, simlilərin “çırpınmasında” qəhrəmanın ehtiramlı mənəvi dünyasının üzə çıxması öz əksini tapmışdır.

Aşıqlərin leytmotivi (Əmir Əhmədin leytmotivi) böyük seksta (ton yarımton hərəkəti) üzərində ifadəli yüksələn motivə əsaslanır. Bu motivinin mis nəfəs alətlərinin intensiv müşayiəti fonunda simlilərdəki “uçuş” hərəkəti aşıqlərin kədərli taleyini aydın şəkildə çatdırır – onların birlikdə olmaq arzusunun poetik uçuşunu, nəsrin “qayalarına” çırpılmasını ifadə edir. (Nümunə № 1)

Nümunə № 1

Leytmotivlər “Məhsəti” operasının bütün musiqi materiyasına nüfuz edir: onlar bir-birinə qarışır, dəyişir və bütün əsər boyu inkişaf edir (Bax: cədvəl № 1).

Cədvəl № 1

Şəkil	№	Opera nömrələri	Leytmotivlər
		Uvertüra	Məhsəti leytmotivi Əmir Əhmədin (Məhəbbət) leytmotivi
	1	Xor “Çimdim Gəncə çayında”	_____
	2	Nizaminin monoloq	_____
	3	Məhsətinin ariyası	_____
	4	Əmir Əhmədin ariyası	Əmir Əhmədin (Məhəbbət) leytmotivi
	5	Məhsətinin və Əmir Əhmədin dueti	Əmir Əhmədin (Məhəbbət) leytmotivi
	7	Xanəndə qızın çıxışı	_____
	8	Rəqs	_____
II şəkil	9	Sultanın ariyası	_____
	10	Sultan və vəzir ilə səhnə	Məhsəti leytmotivi
	11	Sultan və Mənicənin dueti	Məhsəti leytmotivi
	12	Xor “Lənət sənə, Məhsəti!”	_____
III şəkil	13	Məhsəti rübai söyləyir	_____
	14	Əmir Əhmədin ariozosu	_____
	15	Məhsəti və Əmir Əhmədin dueti “Vüsəlinlə dolu gecələr getdi”	Əmir Əhmədin (Məhəbbət) leytmotivi
	16	Trio (Sultan Səncər, Məhsəti və Əmir Əhməd)	_____
	17	Sultan Səncər və Əmir Əhmədin döyüş səhnəsi	Məhsəti leytmotivi
	18	Məhsətinin ariyası və monoloq	Əmir Əhmədin (Məhəbbət) leytmotivi
	19	Xor “Hərçəndi dünyada ölüm gerçəkdir”	_____
VI şəkil	20	Xor səhnəsi “Ölməz şair”	Əmir Əhmədin (Məhəbbət) leytmotivi

Dram inkişafının müxtəlif mərhələlərində aparıcı mövzulardan təkrar istifadə dramatik hərəkətin daxili “axınlarını” üzə çıxarır, onun “düyünlü” məqamlarını psixoloji cəhətdən kəskinləşdirir, operanı kulminasiyasına aparır. Bu, konkret opera səhnəsinin obrazlı və emosional tərəflərini müəyyən etməyə kömək edir. Eyni zamanda, operanın əsas personajlarının (Məhsəti və Əmir Əhməd) portret

xarakteristikaları rolunu da oynayan əsas leytmotivləri səhnə hərəkətinin emosional sətiraltı mətnini də açır və əsərin yekun hissəsində onun ideoloji məzmunun ümumiləşdirilməsini həyata keçirir. Beləliklə, leytmotivlərin tətbiqi süjetin hərəkətliliyinə, dinamik inkişafına kömək edir, təkcə səhnə fəaliyyətinin ayrı-ayrı hadisələrinin deyil, həm də bütövlükdə əsərin mənasını üzə çıxarır.

Operanın kompozisiya xüsusiyyətləri musiqi xüsusiyyətlərinin özünəməxsus prinsipinin nəticəsidir. Artıq qeyd edildiyi kimi, operanın baş qəhrəmanları – Məhsəti, Əmir Əhməd və Sultan Səncərin obrazları yaxın planda verilmiş, müəyyən halların nisbi konstantlığında verilmiş, ariya və ya monoloqla ifadə edilmişdir. Təsvirin ifşası anında meydana çıxan musiqi vasitələri gələcəkdə daim müşayiət olunur. Fikrimizcə, bəstəkarın bu qərarı qəhrəmanlara portret xüsusiyyətlərinin verilməsinin nəticəsi idi.

Sonda bir daha vurğulamaq istərdik ki, Pikə Axundovanın “Məhsəti” operası peşəkar opera səhnəsində “kiçik opera formasının” üçüncü və ən maraqlı təcəssümü oldu. Quruluşuna və kompozisiya formasına görə kiçik formada olmasına baxmayaraq, “Məhsəti” operası opera yazısının bütün üsullarını mənimsəmişdir.

Beləliklə, Məhsəti Gəncəvi yaradıcılığı təkcə Azərbaycanın poetik sənətini deyil, bütövlükdə dünya bədii mədəniyyətini zənginləşdirib. Məhsəti rübailəri ilə Şərq klassik poeziyasını zənginləşdirdiyi kimi, onun dramatik obrazı da Azərbaycan teatr sənətinin və dramaturgiyasının inkişafına mühüm töhfə verməkdə davam edir. Ümid edirik ki, daha bir çox bəstəkarlar görkəmli şairə Məhsəti Gəncəvinin yaradıcılığına bundan sonra da müraciət edəcəklər.

Qeydlər:

Qeyd 1

Qeyd eləmək lazımdır ki, A.Bədəlbəylinin “Nizami” və R.Mustafayevin “Vaqif” operalarında Hökmdar – Şair münəqişəsini ortaya qoyan dramatik xəttədən istifadə olunub.

ƏDƏBİYYAT:

Azərbaycan dilində

1. Məhsəti Gəncəvi. Rübailər / G.Məhsəti. Tərcümə edənlər: N.Rəfibəyli, X.Yusifli. Bakı: Lider nəşriyyat, 2004, s. 94, 144 s.
2. Rüstəмова S.İ. Məhsəti Gəncəvi və Azərbaycan musiqi mədəniyyəti. Fəlsəfə doktoru elmi dərəcəsi almaq üçün təqdim edilmiş Dissertasiyası. Gəncə, 2022, 170 s.

Rus dilində

3. Римский-Корсаков Н.А. и музыкальное образование: статьи и материалы / Н. А. Римский-Корсаков. – Л.: Музгиз, 1959. – 327 с.

Xarici dildə

4. Francois de Blois. Persian Literature, a Bio-Bibliographical Survey. vol. v. Poetry of the Pre-Mongol Period. Second, revised edition. London: The Royal Asiatic Society and Routledge-Curzon, 2004.

5. Hammond M. Literature, 9th to 15th Century // In: Encyclopedia of Women and Islamic Cultures, vol. 1: Methodologies, Paradigms and Sources, 2003, Leiden: Brill, pp. 42-50.
6. J.T.P. de Bruijn, (1991). "Mahsati". In Bosworth, C. E.; van Donzel, E. & Pellat, Ch. (eds.). Encyclopaedia of Islam. Volume VI: Mahk–Mid (2nd ed.). Leiden: E. J. Brill., 1991, p. 85 (pp.85–86.)

SAYTOQRAFIYA:

7. Qulamova N. Pike Axundova – daim axtarışda olan bəstəkar:
URL:<http://konservatoriya.az/?p=4116>
8. Soltan Sanjar surprises his beloved entertaining Mahsati in his tent:
URL:https://fa.wikipedia.org/wiki/%D9%85%D9%87%D8%B3%D8%AA%DB%8C_%DA%AF%D9%86%D8%AC%D9%88%DB%8C
9. Pike Axundova: URL:https://www.wikimedia.az-az.nina.az/Pik%C9%99_Axundova.html
10. Pike Axundova və Kamalə Abiyevadan bir ilk – Şuşa haqqında monotamaşa:
URL:<https://qadinkimi.az/az/pike-axundova-ve-kamale-abiyevadan-bir-ilk-susa-haqda-monotamasa/>

Айтен ГУСЕЙНЛИ
Магистрант АНК

ДРАМАТУРГИЯ ОПЕРЫ «МЕХСЕТИ» ПИКЕ АХУНДОВОЙ

Аннотация: *Статья посвящена опере «Мехсети», созданной Пике Ахундовой и затрагивающей историческую тему. В последние годы в музыкальной практике представлена композиторская концепция оперы, поднимающая проблему «народ и история» во всей ее социальной и нравственной сложности. В статье говорится о создании и драматургии оперы.*

Ключевые слова: *Пике Ахундова, Мехсети Гянджеви, опера, композитор, образ, драматургия*

Ayten HUSEYNLI
Master's student of ANC

DRAMATURGY OF THE OPERA “MEKHSETI” BY PIKA AKHUNDOVA

Abstract: *The article is devoted to the opera “Mahsati”, created by Pike Akhundova, touching on a historical theme that is an important event in the history of musical art. In recent years, the composer's concept of opera has been presented in musical practice, raising the problem of “people and history” in all its social and moral complexity. The article talks about the creation and dramaturgy of the opera.*

Keywords: *Pike Akhundova, Mehseti Ganjavi, opera, composer, image, dramaturgy*

Rəyçilər: sənətşünaslıq elmləri doktoru, professor Ülkər Əliyeva
sənətşünaslıq üzrə fəlsəfə doktoru, professor Lalə Hüseynova